

Stalingrad – vittnen ger nya insikter om Röda armén

av *Lennart Samuelson*

TITEL:

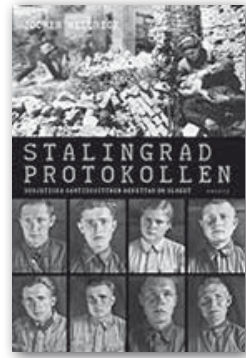
Stalingradprotokollen: Sovjetiska samtidsvittnen berättar om slaget

FÖRFATTARE:

Jochen Hellbeck

FÖRLAG:

Ersatz förlag 2013

TILL FÖR NÅGRA år sedan låg i den hemliga delen av arkivet vid Ryska Vetenskapsakademiens Institut för Rysk Historia (IRI RAN) ett sedan slutet av 1940-talet orört källmaterial som visat sig kasta nytt ljus över det tysk-ryska kriget 1941–45. Det rör sig om otaliga intervjuer som ryska historiker gjort med officerare, politiska kommissarier, rödarmister och sjuksystrar i de förband som utkämpat slagen om Moskva, Stalingrad, Kursk och Berlin. Arbetet hade startats redan sommaren 1941 av historikern Isaak Mints (1896–1991). Han hade själv varit kommissarie i ett kosackförband i Röda armén under inbördeskriget för att sedan utbilda sig, disputerat för doktorsgraden och utnämns till professor. Vid krigsutbrottet lade han annat åt sidan och fick tillstånd att med kollegor besöka arméerna vid olika frontavsnitt. De fick intervjua otaliga generaler, befälhavare för enheter som deltagit i de hårdaste strider men även civilpersoner som levt under tysk ockupation samt partisaner. Samtalen nedtecknades av stenografer och redigerades till ett systematiskt uppbyggt arkiv.

Men när kriget var över hade sovjetmakten och i sista hand Stalin bestämt hur dess historia skulle skrivas. Mints ambition att med samtida ögonvitnesskildringar rättframt skildra stridernas förlopp stäcktes. Han lyckades dock bevara arkivet intakt men fick aldrig se det användas av forskare. Inte ens på 1990-talet kunde Jelena Senjavskaja, den ryska historiker som lade en ny grund för en vetenskaplig forskning om frontsoldaterna i Röda armén utnyttja det, utan hon måste nöja sig med att tolka kraftigt censurerade fältpostbrev, summariska rapporter om stämningar i olika förband samt göra intervjuer med veteraner.

Tack vare den tyske historikern Jochen Hellbeck har dessa unika källor blivit tillgängliga. Specialisten på arkivhistoria Darja Lotarjova i Moskva hade undersökt hur Mints historikergrupp arbetade och beskrivit vad de sammanlagt omkring 20 000 intervjuerna och annat källmaterial innehöll. Hellbeck knöt henne till sitt projekt och valde att med arkivets flera hundra intervjuer från Stalingrad ge en ny bild av ett avgörande slag på östfronten. Valet att begränsa sig till detta känns naturligt

med tanke på hur mycket som skrivits på uteslutande tyskt källmaterial. Dessutom kunde Hellbeck som tidigare forskat om enskilda ryska intellektuella och deras växlande världsbild på 1930-talet – som den återspeglas i deras dagböcker – skildra striderna ur ett mikroperspektiv. Han ville ge det gigantiska slaget en mer gripbar karaktär genom att även närstriderna återberättas av dem som deltog.

Det faktum att de flesta intervjuerna gjordes i februari-mars 1943 – direkt efter fältmarskalk Paulus kapitulation – gör att intervjuerna har omedelbarhetens prägel; inte mycket har förträngts ur minnet och intrycken har inte blivit överlagrade av sådant som låg i framtiden. I det avseendet skiljer sig Mints forskningsinsats från den typ av muntlig historia där man åtskilliga år efteråt riskerar få höra mer eller mindre tillrättalagda berättelser, av veteraner eller politiska fångar från Gulag, och där ofta egna upplevelser oavsiktligt sammanblandas med vad personerna läst eller hört talas om.

Hellbeck presenterar sina resultat på ett föredömligt sätt. Boken inleds med en resonerande skildring av krigsutvecklingen på östfronten 1942–43 och om hur andra historiker beskrivit Röda arméns befälhavare, politiska kommissarier och soldater. Hellbeck reviderar till exempel missuppfattningar om vad arméns spärrförband hade för uppgifter. En annan av hans huvudteser är att kommissarierna i Röda armén, vilka från hösten 1942 endast hade ansvar för den politiska och moraliska fostran i förbanden, blivit skevt framställda i litteraturen i Väst. I berättelserna från Stalingradfronten framstår dessa *politruki* snarast som samlande krafter som strävar efter att bibringa soldaterna detaljerade nyheter om krigsutvecklingen, att ta fasta på deras klagomål över brister, samt att

med föredragningar ge förebilder för hur de bättre ska kunna utkämpa kommande strider.

I boken skildras den första fasen, sovjetarméns försvarsstrider från augusti till november, fram till motoffensiven och inringningen av 6. armén, genom ett axplock ur olika intervjuer. Samma dagars strider återberättas genom olika deltagare vilket ger en ovanlig närvarokänsla över berättelsen. På liknande sätta målas bilden av Paulus gripande upp.

Boken innehåller längre utdrag ur intervjuer som gjordes med 62. arméns chef, generallöjtnant (sedermera marskalk av Sovjetunionen) Vasilj Tjukov, generalmajor (senare generallöjtnant) Aleksandr Rodimtsev och en rad andra befälhavare som inte bara lyckats uppbunga motstånd utan också lärde sig att utnyttja den av Luftwaffe och Wehrmachts artilleri sönderbombade staden för nya taktiska grepp, genom att utnyttja ruinerna, källarna och de underjordiska gångarna till förslagna aktioner med smärre förband.

I Jean-Jacques Annauds film "Enemy at the Gates" från 2001 blir Stalingradslaget symboliserat av duellerna mellan två prickskyttar: en som det visat sig påhittad tysk skarpskytt, "major König" och Röda arméns Vasilij Zajtsev. Filmens fantasi om hur denne sibirier blev utvald till prickskytte efter att förment ha plockat upp ett gevär efter en stupad soldat kan nu ersättas med en intervju med Zajtsev som gjordes 1943.

Hellbeck är väl medveten om de invändningar som kan göras mot hans teser och revideringar av schablonbilder i den tyska och anglosachsiska historieskrivningen. De omkring 250 intervjupersonerna från Stalingradslaget är ju valda av Mints på ett sätt som vi inte känner till. Det är inte bekant om Mints misslyckades med att

få samtala med andra befälhavare och soldater, inte heller om man kasserat sådana berättelser som stred mot Mints vision av hur kriget skulle skildras, som vunnet av aktörer som var medvetna om sin historiska insats.

En textkritisk granskning som recensenten tillsammans med en rysk medarbetare gjort av intervjuerna i original (boken har ännu inte utkommit i Ryssland) visar dock på ett uppriktigt uttryckssätt om striderna och stämningarna liksom en rättframhet om motgångar och misstag. Klichéer enligt vad de trodde förväntades märks en-

dast undantagsvis, och då i vissa politiska sammanhang. Förhoppningsvis kan ett större forskningsprojekt ta sig an hela arkivet från Mints-kommissionen och tillsammans med källor som idag börjar bli tillgängliga från Ryska Försvarsministeriets Centralarkiv i Podolsk utanför Moskva förbättra vår hittills alltför bristande föreställningar om vad som skulle kunna kallas: Röda armén sedd inifrån 1941-45.

Recensenten är docent och forskare på Östekonomiska Institutet vid Handelshögskolan i Stockholm.